

Oponentský posudek disertační práce Mgr. Jany Stejskalové

Komenský v díle Dmytra Čyževského

Filozofická fakulta Univerzity Pardubice, Katedra filosofie, 2021

Předložená disertační práce Mgr. Jany Stejskalové (206 s.) si klade za cíl představit komeniologické dílo badatele ukrajinského původu Dmytra Čyževského (1894–1977), a to ve dvou hlavních oblastech jeho zásadního přínosu k rozvoji komeniologického bádání, spočívajícím v jeho vskutku epochálním objevu Komenského vrcholového životního díla „Obecné porady o nápravě věcí lidských“ (vedle mnoha dalších pramenných objevů) a v jeho objevné a originální celkové interpretaci díla Komenského. Svůj výklad autorka zasazuje do dobového politicko-historického kontextu, což u osobnosti exilového ukrajinského vzdělance hraje obzvláště významnou roli.

Práce je rozvržena do pěti kapitol, jež jsou v úvodním textu stručně představeny a charakterizovány. První kapitola sleduje Čyževského životní cestu, a to jak v linii osobní, tak vědecké, zvláště pak komeniologické. Ač rozsahem nevelká (necelých 20 stran), je hutným výtěžkem autorčina studia nejen dostupné sekundární literatury (zde je na místě uvést nejvydatnější zdroj, jímž jsou studie, články a nepublikovaná disertace „Dmytro Čyževskij a Praha“ nedávno zesnulého německého badatele Wernera Korthaase, kterou obhájil v r. 2000 na UK v Praze), ale také minuciosního bádání v heidelberském a hallském universitním archivu, v nichž je uchována Čyževského literární pozůstalost. Už název Korthaaseho práce naznačil bílá místa v povědomí o těch kontextech Čyževského života a vědeckých tématech, které jsou zvláště významné právě pro české prostředí. Mnohem větší pozornost je Čyževskému sice v posledních třech desetiletích pochopitelně věnována především na jeho rodné Ukrajině a v prostředí ukrajinského exilové komunity, soustavně se však tématu Čyževského bádání o Komenském zahraniční badatelé nevěnují. Disertace J. Stejskalové si proto oprávněně klade za cíl přispět k zaplnění této mezery. Za pomoci autentického archivního materiálu autorka výstižně mapuje Čyževského vědecký růst spjatý s rozmanitými místy jeho pobytu (Petohrad, Kyjev, Heidelberg, Praha, Halle, Marburg, Berlin), s jeho universitními učiteli (Losskij, Jaspers, Husserl, Heidegger), s pražskými kolegy z okruhu Pražského lingvistického kroužku (Jakobson, Trubeckoj, Mukařovský). Při porovnání údajů obsažených v Čyževského korespondenci a jeho studiích pak zjišťuje neradostnou skutečnost, že Čyževskij měl připraveno k vydání mnoho svých komeniologických prací, k jejichž publikaci nakonec nedošlo, a nezachovaly se ani v rukopisech.

Specifickému tématu, a to analýze Čyževského studií o Komenského spisu „Labyrint světa a ráj srdce“, je věnována 2. kapitola (s. 29–47). Čyževskij jako první zevrubně pojednal jak o jeho stylistických, tak tematických aspektech. Autorka si k této kapitole připravila půdu svým objevem a nedávnou publikací (2017) Čyževského studie z roku 1941, jakéhosi pratextu jeho později publikovaných studií. Vyčerpávajícím způsobem pojednává o okolnostech jejího vzniku, peripetiích doprovázejících její „ne/publikování“ a naznačuje, jaké místo zaujímá tato studie mezi ostatními vědeckými pracemi o *Labyrintu*. Podrobně je zdokumentována korespondence mezi Čyževským, Josefem Hendrichem a Antonínem Škarkou, jenž mnohé Čyževského postřehy přiznaně uplatnil ve svých studiích a ve své edici „Labyrintu“ z r. 1958. Autorka oceňuje pronikavé závěry Čyževského rozboru, dokazující strukturní provázanost tematických motivů a adekvátních slohových prostředků, právě tak jako jeho vymezení čtyř stěžejních témat „Labyrintu“ (duchovní cesta, vypuzená pravda, nesmyslnost lidského světa, Kristus a lidská duše). Zvláště upozorňuje na pojem „negativní alegorie“, který Čyževskij pokládá za velkou stylistickou inovaci Komenského. Ve výčtu zdrojů a možných předloh „Labyrintu“ jsou zmíněny

mj. některé spisy J. V. Andreae, mezi nimiž postrádám pouze satirické drama „Turbo“, vykazující v základním motivu analogie s „Labyrintem“. Závěr kapitoly je pak předznamenáním následující, stěžejní části práce, v níž je představena koncepce celku díla Komenského, jež Čyževskij pojímal jako originální syntézu mystiky a racionalismu.

Tato (3.) kapitola (s. 48–120) nastiňující filosofické pozadí Čyževského komeniologického zájmu je členěna do čtyř subkapitol tak, aby Čyževského výklad mohl být uveden do souvislosti s pojetím Komenského v díle dalších dvou žáků Edmunda Husserla, Dietricha Mahnkeho a Jana Patočky. Je zpracována komparativně, uvozuje ji rámcově pojatá úvaha o barokovosti Komenského myšlení, což je interpretační teze společná všem jmenovaným filosofům-fenomenologům. Ti se sice v některých jednotlivých akcentech nutně odlišují, v zásadě lze ale přitakat autorčině tvrzení, že jeden na druhého chronologicky a interpretačně navazují. Autorka zde cituje postřeh V. Schifferové o tom, že jejich výklad Komenského poskytuje „pozoruhodný a jasný příklad vzájemného vztahu mezi systematickou filosofií a dějinami filosofie“, kdy „systematická filosofie je s to metodologicky a heuristicky prokázat službu historikům filosofie, a to ve smyslu inovativních postojů a přelomových výkladů“ (s. 50). Zajisté; v tomto případě byl na Komenského přiložen jakýsi fenomenologický rastr, díky němuž se mnohé osvětlilo. Lze si však představit i použití jiného rastru, jež by vedlo k jiným závěrům; proto si kladu otazník ke kategorickému tvrzení autorky „Čyževskij z Mahnkeho výkladu mnohé čerpal a v mnoha ohledech dospěl k totožným výsledkům, čímž správnost Mahnkeho výkladu jen potvrdil“. Lze s definitivní jistotou určit, co je správný výklad?

Následující podkapitoly, jež tvoří krystalizační jádro posuzované práce, jsou věnovány jednotlivě těmto třem filosofům, kteří se podstatným způsobem zasloužili o rehabilitaci Komenského jako originálního filosofa. První z této trojice, německý badatel o baroku Dietrich Mahnke, charakterizuje filosofii období baroka jako ztělesnění tzv. konstruktivního racionalismu, shledává jasnou souvislost mezi Komenského pansofickým ideálem a Leibnizovou universální vědou. U obou jde o racionalizaci mystiky, a přestože si Komenský počínal jinak než exaktně uvažující racionalisté, dosáhl ideálu konstruktivního racionalismu barokní filosofie, „mathesis universalis“. Čyževskij v rámci svého bádání o Komenském v mnoha ohledech, nezřídka také kriticky, navázal a dospěl ke stanoviskům, jež jsou důležité nejen pro poznání Komenského, nýbrž i pro církevní a duchovní dějiny slovanských národů, pro dějiny slovansko-německých duchovních vztahů. Přijímá Mahnkeho charakteristiku konstruktivního racionalismu, je však přesvědčen, že barokní universalismus není tak jednostranně racionalistický, matematický či konstruktivní, jak jej vykresluje Mahnke, proto je prý jeho obraz Komenského také příliš jednostranný. Komenského světonázor totiž nespočívá ve volném propojení mystiky a racionalismu, nýbrž tvoří organickou a účelně uspořádanou jednotu. Autorka pak přináší hojné doklady z korespondence obou autorů, kde si své názory upřeshňují a vyjasňují.

Samostatnou a informačně nesmírně cennou část této podkapitoly představuje Čyževského systemizace a kritické recenze komenián a komeniologické literatury, kterou pracovně vytřídil do šesti skupin (s. 77). Tento užitečný vhled do Čyževského badatelské dílny autorka cituje, reprodukuje a glosuje na více než deseti stránkách poznámkového aparátu. Dále poučeně informuje o tom, jak Čyževskij traktoval klíčových pojmů důležitých pro studium Komenského (emblematika a s ní související názvy knižních titulů, světelná symbolika „Panaugie“, universální jazyk) a jak poukázal na větší či menší spřízněnost s dobovými osobnostmi (Descartes, Mersenne, Malebranche, Spinoza (pojem emendatio) a především Leibniz jako jeho velký ctitel a svým způsobem pokračovatel.

V českém prostředí inspirovaly studie Mahnkeho a Čyževského Jana Patočku, který jejich myšlenky dále kriticky rozvíjel. Poukázal především na to, že základna, na níž Komenský toužil vystavět universální jednotu, nebyla už aktuální ani v době barokní, neboť se stále držel „biblicko-

novoplatonské, mysticko-přírodovědecké uvažování“. Patočka však nepouští však zcela ze zřetele racionální stránku Komenského myšlení a díla a svébytným způsobem interpretuje dvojí zakotvení myslitele Komenského. Podle Patočky vybudoval Komenský „obrovský racionalistický koncept, totiž systematickou vychovatelskou nauku, a to právě díky tomu, že opustil matematickou přírodovědu a svou nauku vystavěl na starověké myšlenice obecné analogie a paralelismu“. Tento paradox autorka zaznamenává (s. 119), ježto však Patočkovo dílo není ústředním tématem disertační práce, dále ho nekomentuje. Podle mého názoru by stál za podrobnější objasnění.

Krátká, ale pro celkový kontext důležitá 4. kapitola „Komenský a pietismus“ (s. 121–132) vychází především z Čyževského studie „Komenský a němečtí pietisté“, kterou již byl nucen na počátku 2. světové války zveřejnit pod sice průhledným, nicméně přece jen pseudonymem Fritz Erlenbusch v dodnes ceněném pražském sborníku „Co daly naše země Evropě a lidstvu“. Autorka se zde v teoretickém úvodu opírá o studie českých protestantských teologů P. Filipiho a A. Molnára. O Komenského vlivu na zakladatelskou postavu pietismu Jakoba Spenera Čyževskyj deklaruje, že působil dokonce ve třech směrech: že totiž Komenský stejně jako pietisté volá po všestranném zvroucnění života křesťana, stejně jako oni věří, že nejen reformace, ale ani zjevení nejsou ukončeny, a právě tak jako oni usiluje o smíření a sblížení aspoň některých křesťanských konfesí. Z relevantních titulů Komenského potvrzujících tuto tezi autorka ve shodě s Čyževským uvádí „Praxis pietatis“, „Unum necessarium“ a „Haggaeus redivivus“. Značnou pozornost pak pochopitelně věnuje vůdčí postavě hallského pietismu A. H. Franckemu, jehož silná náklonnost ke Komenskému byla podle Čyževského názoru zcela evidentní. Výmluvně to potvrzuje skutečnost, že Francke usiloval o vydání Komenského „Obecné porady“, jejíž rukopis se především díky Franckemu dochoval v knihovně jím založeného hallského sirotčince. Na okraj pietistické problematiky autorka zmiňuje nosnou Patočkovu charakteristiku Komenského coby spekulativního, filosofujícího teologa, nikoliv dogmatického.

Poslední, 5. kapitola (s. 133–160), představuje Čyževského přelomové objevy Komenského děl, které byly učiněny právě v knihovně hallského sirotčince, z nichž je z dobrých důvodů největší pozornost věnována „Obecné poradě“. Její nález patří mezi tři zásadní komeniologické objevy učiněné v minulém století. Autorka jej také z tohoto hlediska hodnotí, rekapituluje osudy tohoto díla od jeho vzniku po dobrodružství spojené s jeho nálezem a především s přípravou jeho edice a překladu v nelehkých válečných, ale vlastně i poválečných podmínkách. S mimořádnou pílí a akribií vytěžila heidelberský universitní archiv a vynesla na světlo zajímavou korespondenci dvou ideových protipólů, D. Čyževského a J. Hendricha. Z ní je patrné, jak během spolupráce na dobrovolně přijatém společném úkolu dospěli od chladně zdvořilého respektu ke vzájemné empatii a pochopení, k ocenění zásluh a vysokého pracovního nasazení každého z partnerů. V závěru kapitoly přináší je zmíněna úsměvná polemika o pravosti „Obecné porady“, která v jubilejním roce Komenského (1992) na několik týdnů zaplnila stránky několika českých literárních periodik.

Disertační práci Mgr. Jany Stejskalové hodnotím jako významný příspěvek k dějinám komeniologie obecně, specificky pak k poznání jednoho z jejích protagonistů, jemuž se za jeho života v důsledku politických poměrů panujících ve 20. století nedostalo z naší strany patřičné pozornosti a ocenění. O nápravu tohoto stavu se v nedávné době jako první pokusil německý badatel Werner Korthaase, jehož nepublikovanou disertací se uchazečka inspirovala, a dlužno říci, že na jeho práci šťastně navázala a výrazně nad ni pokročila. Podařilo se jí navíc vykreslit zřetelně odstíněné portréty tří klíčových badatelských osobností. Její interpretace vychází důsledně z pramenného výzkumu publikací, vědeckých periodik a korespondence. Práce je čtivá, tematicky a stylově sevřená a ukázněná. Zde se sluší ocenit i náročné vedení ze strany školitelky.

Zajisté je možno vytknout určité nedostatky formálního rázu. Především bibliografický soupis je poněkud nepřehledný, přinejmenším oddíl „Ostatní použitá literatura“ by si zasloužil alespoň členění na prameny a sekundární literaturu. Oddíl „Nepublikovaná korespondence D. Č.“ by si zasloužil svůj protějšek v „Edicích dopisů D. Č.“. Konkrétní lapsus se týká bibliografických údajů u sborníku „Co daly naše země Evropě a lidstvu“: v bibliografii je uvedeno první vydání z r. 1939 (s chybným vročením 1940), v textu se ovšem cituje z vydání r 1998, kde je jiná paginace, což je pro čtenáře nutně matoucí. Celý text není ušetřen některých prohřešků proti naší mateřštině či na několika místech tiskových chyb, což lze před případnou publikací tiskem, již bych doporučoval, snadno napravit.

Práci jednoznačně doporučuji k obhajobě.

V Lešanech 13. 6. 2021

PhDr. Jiří Beneš
Filosofický ústav AV ČR, v. v. i.